شارستانیەتیی وەهم..
فازیل شەوڕۆ

نەساغێکی سەروەیش ئەفڵاتوونی، کە لە نەرینگەیەکدا لە شاری دوبلن، لە هۆدەی چاوەڕوانیدا لە تەنیشتم دانیشتبوو، سەری هێنایە بن گوێم و گوتی:"بەختەروەرم کە 76 ساڵ تەمەنمە و هێندەم نەماوە…". بە تێڕاما نەوە پێگوت:"بۆ وا دەڵێیی، ڕۆڵەی ئەم شارستانییەیت و بەختەوەر نیت؟ ئەدی خەڵکی وڵاتی من چ بڵێن؟"
بە هێمنییەوە، وەک ئەوەی خۆی بدوێنێ، گوتی:"لالە، شارستانییەتی چە؟ هەمووی وەهمە."
زاراوەی "شارستانییەت" کە لە زۆربەی زمانەکاندا وشەی – شار- و – هاوواتی- لەخۆ دەگرێ، بە ڕێچکەیەک دەچێتەوە سەر زمانی لاتینی دێرین و لە دوروبەری سەدەی حەقدەمدا، لەسەر زارێ هەندێ مێژوونووس و کۆلتوورناسەوە کەوتە ناو فەرهەنگان.
ئەم زاراوەیە فرە پێناسە و هەمەجۆشنە لە ڕووخساردا، بەڵام دەکرێ لە یەکدوو دێڕدا بەوە بیناسێنین کە: ئاماژەیە بە کۆمەڵگەیەک کە لە شارەکان پێکهاتووە، تێیدا گەشەکردنی دەوڵەت، چینبەندیی کۆمەڵایەتی، شارنشینی و سیستەمی پەیوەندییە هێمادارەکانی پتر لە سیستەمی نووسیندا چربێتەوە لە چاو زمانی قسەکردنی سرووشتی. جا ئەم جۆرە کۆمەڵگایە پتر بەوە دەناسرێتەوە کە تەلارسازی، ژێرخانی شار، پێشکەوتنی تەکنەلۆژیا، دراو، باجدان، یاسا و دەستوور و ڕێکخستن و تایبەتمەندکردنی کاری تایبەت بەخۆی هەیە.
زۆربەی شارستاناسان، هەوڵیدانەوە، زاراوەی کۆلتوور و دابونەریتی ترادسیۆنی دێرین، لەم پێناسەیە وەدربێنن، وەک بەڕێی کۆلتوور و کەلەپووری زەمانی زوو دژ بە شارستانیەتن و لەگەڵ کۆلتووری "پێشکەوتن و تێگەیشتن"، ناگونجێن. بە واتایەکی دە، ئەوان لەژێر درووشمی پشکەوتن و بەخشینی مەقامی بەرز و بەند بە بەهای مرۆڤ و مرۆقاییەتی، کەی کۆمەڵگایان بەسەر دوو چیندا دابەشکردوە، سێیەمی بوونی نییە: چینی کۆلتوورە پشکەوتووەکان و چینی کۆلتوورە دواکەوتووەکان. یەکەمیان چینی پاشا و لۆرد و ئاغا و بەگن؛ چینی دووەمیش، کۆیلە و ڕەش و ڕووت و عەوامی جوتیار و شوانکارە و کۆچەرن…. .
بەڵام لەم دوا دوایەدا، هەندێ، لە شارستاناسان، ددانیان بەو واقیعەدا ناوە کە لە ناو هەندی لە شارستانەکانیشدا، کە شوێنی نیشتەجێبوونی چڕ و پڕن و ڕێکخراون بەسەر چینێ

کۆمەڵایەتییە پلەبەندییەکاندا، چینی خاوەن کەلتووری عەوام و ڕەش و ڕووت هەر بوونی هەیە و مەحاڵە شارستانییەتێکی پاک و بێگەردی نموونەیی بدۆزیتەوە، بە کۆمارەکەی ئەفڵاتۆنیشە، خاڵی بێ لە کەلتووری کۆمەڵایەتیی خەلکەکە، جا کەم تا زۆر. شاری لەندەنیش ئەم شایەتحاڵییە دەدا.

لە ڕاستیدا، گەر بە وردیی دیقەت لە مێژووی شارستەنیەتی کۆن و نوێ بدەین، دەگەینە ئەم ئاکامە، کە هەرگیز مێژووی مرۆڤایەتی شارستانیەتێکی بێ خەیەوە نەبینیوە، لە خزمەتکردنی کەی دانیشتوانەکانی دابووبێ، نەک هەر ئەوە، بەڵکوو هەر هەموو شارستانییەتەکان بە شان و بازوو و ئارەقە و خوێنی چینی ڕەش و ڕووت بونیاتنراون، لە پێناو خزمەکردنی کەمینەیەکی کەمی ئەم کۆمەڵگایە. تۆ وەرە ئەقڵمەندانە لە شارستانییەتیی کۆنی فیرعەونەکان بڕوانە، ئەوجا دەزانی کە چۆن خەڵکی دۆڵی نیل کراون بە کۆیلە بۆ خۆشگوزەرانیی شا و شاژنەکانیان و دواتر بۆ نەمرکردنیان بە هەڵهێنانی ئەهرام و گۆڕی پڕ پێچ وپەنا و نهێنی.

ئەمەی بە فیرعەونەکان ڕاستین، بە خۆ پاشا و مەلیک و ئیمپڕاتۆر و سوڵتان و ئاغاکان، لە هەموو شارستانییەتەکاندا ڕاست بووە، لە سەردەمی سۆمەری و ئاشوورە و بیگرە تا سەردەمی ساسانی و ڕۆمانی و پاشانیش سوڵتانەکانی عوسمانی، تا ئەم ساتەوەختەی پیاوە سەروەرەش ئەفڵاتونییەکەی نورینگەکە، کە تەمەنای مەرگی خۆی دەکرد.

چاکم وەبیرم دێ، مامۆستای میژوومان لە پۆلی دووی ناوەندی، بە خەندەیەکی تەزئامێز، لە باسی خەلیفەکانی دەوڵەتی ئەمەوی و عەباسیدا دەیگوت: فڵان خەلیفە، وەزیرێکی دانابوو، تەنها بۆ ناولێنان و ناونووسکردنی منداڵەکانی کە بە سەدان کوڕ و کچ بوون. لە کتێبەکەماندا نووسرا بوو، فڵان خەلیفە وەزیرێکی دامەزراندبوو هەر بۆ کۆکردنەوەی ئەو دیاری و خەڵات و باج و خەراجەی خەڵک پێشکەشی بە خەلیفە و والیان دەکرد، نووسرا بوو لە یەمەنەوە هەشوێ ترێیکیان بۆ خەلیفە هێنا بوو باری یەک وشتر بوو؛ ناوی ئەو خەلیفەش هاتبوو، کە خواردنی هەر دنووکی قەل بوو.

هەر دوای ئەوەی مرۆڤەکان، ئەشکەوت و دارستان و چۆڵەوانیان بەجێهێشت و هاتن لە شار و دیهاتەکان نیشتەجێ بوون، پاشا و میر و سوڵتانەکان، هەمیشە بیریان لەوە کردووەتەوە کە چۆن لەسایەی ئەم شارستانییەتەدا، هەرچی هەیە و نییە، بەگەڕی بخەن بۆ خۆشگوزەرانی و ڕابواردنی خۆیان. تا کار گەیشتە ئەوەی کە “خودا” ش بۆ ئەو مەرامە بکەنە ئامراز، وەک پێشتر بووت و صەنەمەکانیان بەکاردەهێنا. “خودا”یەک کە لە هەموو ئایینەکاندا، پەیامی مرۆڤدۆستی و یەکسانی و دادپەروەری و بەگژداچوونەوەی زوڵم و

زاڵمان بووە و لە دەقە پیرۆزەکانیدا هاتووە، “ئەوەی مر□ق□کی بێ گوناح بکوژێ، وەک ئەوە وایە کۆی مر□قی دونیای کووشتبێ.” کەچی، مێژووی ئەو هەموو کووشتار و شەڕ و شۆڕەی بە ناوی “خودا” و بە “شمشیری خودا” و ئیمڕۆش بە “موشەکی خودا” کراوە و دەکرێ، سەری هەزاران هەزار کەسیان تێدا پەڕاندوەی و هەزارن هەزار زامدار و بێسەوشوێن و ئاوەر بوون. تەنانەت لە نێوان شوێنکەوتووانی یەک ئایینشدا، ڕووباری خوێن ڕژاوە، وەک مێژوو باسی تێکههڵچوونەکانی نێوان کاسۆلیکەکان و پڕۆستانتەکان، یان نێوان ئایینزانەکانی سوونە و شیعیە دەکا. تۆ وەرە مێژووی دەوڵەتی ئەمەوی و عەباسی بخوێنەوە، ئەوجا دەزانی کە بە ناوی “خودا” چەندان زانا و دانا و عالم و زاهید سەریان پەڕێندراوە. لە کاتێکدا هەموو باوەڕدارێکی هۆشمەند و هۆشیار دەزانێ، هەرگیز. “خودا” بۆ بەرزڕاگرتنی مەزنایەتی و عەزەمەتی خۆی، پێویستی بە خوێن نەبووە.

گۆڕانکارییە گەورە و مەترسیدارەکانی شارستانییەت، ئەو ڕۆژە گەشەی ساند، کە سەردەمی شۆڕشی پیشەسازی سەراپای ڕۆژاوای گرتەوە و وردە وردە کەلتووری شارستانیەتی کۆنی، بە کەلتووری شارستانیەتی مۆدێرینە گۆڕییەوە. چونکە ڕۆژگارەکە گۆڕا، دەسەڵاتدارەکانی خۆیان بە خاوەن و ڕابەر و پێشەنگی شارستانییەت دەزانی، ئامراز و ڕێباز و کەرەستەکانی بە کۆیلەکردنی چینی رەش و ڕووتیان گۆڕێ. ئەلبێرت شوایزەری فەیلەسوف زۆر بە جوانی فەلسەفەی شۆڕشی پێشەسازی لەودا چڕدەکا تەوە کە “شۆڕشێکە لە پێناو ماددە، لە هەمان کاتیشدا ئەخلاق دەکاتە ئامرازی هەڵخەڵەتاندن، بە ناوی پارستن ماف و مر□قد□ستی و پێشکەوتن، لێ، ئەمە هەر فێڵێکە بۆ خزمەتکردنی لایەنە مادییەکەی ئەم شۆڕشە.”

ئەوەی دەسەڵاتدارەکانی ئەم شۆڕشە کردنیان، شتێکی وا جیاوازی نەبوو لەگەڵ ئەوەی فیرعەونەکان و ئیمپراتۆرەکانی زەمانی زوو دەیان کرد. دوو شتیان کرد: هەوڵیاندا دەسەڵاتی کڵێساکان تا پێیان دەکرێ کەم بکەنەوە و ژن لە ماڵان بهێنە دەرەوە، تا پیاوەکان پتر خەریکی پاسەوانی بەرژەوەندییەکانی ئەوان بن. بڕوانن، ناپلیۆن چی کرد، بۆ گەیشتن بەو خەونە. جا هێنانە دەرەوەی ژن لە ماڵەکانیان، سەرەتای داڕمانی ئەخلاق بوو، سەرەتای هەڵوەشاندنەوەی خێزان بوو، تا بەم ڕۆژگارە گەیشتین.

ئەوەی پتر قوڕەکەی خەست کرد، بۆ سەری هاووڵاتیی بێدەسەڵاتی برسی و ماندوو، ئەوبوو، توێژێکی نوێ لە ڕۆشنبیران لە ڕۆژگارەدا گەشەی کرد، کە زۆر لەژێر کاریگەریی فەیلەسوفەکانی ئەو ڕۆژگارە دابوون، لە هەر دەیەیەکدا، فەیلەسوفێک سەری دەردەهێنا و بە فەلسەفەی مۆدرێنە بیر و هزری ئەم خەڵکە دەشووشتەوە، هەرچەند، ئەوەی دەهات،

فەلسەفەکانی پێش خۆی دەسەیێوە. ئەمەیش تەواو سەری لە توێژی ڕۆشنبیران شێواند و لە توولە ڕێیەکانی ژیاندا سەرگەردان بوون.
بەدرێژایی مێژوویی شارستانییەت، کە بە حەوت هەزار ساڵێک مەزەندە دەکرێ، هەرگیز مرۆڤ وەکو مرۆڤی ئەم سەردەمە بەدەست شارستانییەت گیری نەخواردووە، بۆیە کابرای سەرەوەیش ئەفڵاتوونی ناحەقی نەبوو کە گووتی:"شارسانییەتیی چی، هەمووی وەهمە."
بێگومان ناکرێ، خزمەتگوزارییە جوان و مەزن و بەکەلکەکانی ئەم شارستانییە مۆدێرنە نادیدە بگرین:
داهێنانی ئیلیکتریک، هێڵەکانی گوستنەوە، دۆزینەوەی داو ودەرمانی باش، هەموو داهێنانە تەکنەلۆژییەکانی مۆدێرن – گەر درووست بەکار بهێنرێن، ئاوی پاک و زانیاریی زۆر و بەردەست، ئاسانکاریی پەیوەندییەکان، پێشکەوتن لە زانستەکان، ئامرازەکانی پەروەردە و فێرکردن… تاد.
بەڵام…،
با بەوێژدانەوە، سەیرێک بەو ماوەیەدا بگرین کە پێی دەڵێن"گۆی زەوی" و 8 هەزار ملیۆن کەسێکی تێدا دەژی، بزانین لە سایەیی ئەم شارستانییەدا چ ژیانێک بەسەر دەبەن- بێگومان ئەمە بابەتێکی ڕەهاییە نەک سنووردار. شارستانییەک کە دەڵێن لووتکەی پێشکەوتن و پۆپەی داهێنانی ئەقڵ مرۆڤ و تەقەڵلای دەستکەوتە سیحراوییەکانە، کە زۆریان هەر لە خەون و خەیاڵ دەچن.
جارێ لە پێشدا، دەبێ بزانین، ئەم سەردەمە جیاوازی گەورەی نییە لەگەڵ سەردەمی فیرعەونەکان. ئەگەر فیرعەونەکان تەنها دەسەڵاتداری و فرمانەکانیان بەسەر دۆڵی نیلەوە بوو بێ، ئەوا دەسەڵاتدارانی ئیمڕۆ، دەسەڵات و فەرمانیان بەسەر هەموو جیهاندایە.
تۆ دەزانی نیوەی کەی سەروەت و سامانی هەموو جیهان، تەنها لەبەر دەستی 3 هەزار و 194 دەوڵەمەندە؟ نیوەکەی دیکەشی هی 8 هەزار ملیۆن کەسەکەیە. جا ژیان و چارەنووسی کەی 193 دەوڵەت – کە ئەندامن لە ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکاندا، لەبەر ڕەحمەت و شەقی 5 وڵاتی زلهێزن، لە جەنگ و ئاشتیدا.
ئەم سەرمایەدارە قەبانە و ئەم 5 وڵاتە زلهێزە، بە دەستەبەرکردن و ڕاییکردنی ئیش و کار و نەخشە و پلان و پیلانەکانیان بە سەرکەتووی، دەزگایەکی یەکجار زەبەلاحیان بونیات ناوە بە ناوی "میدیا"، پێشکەوترین، داهێنانی تەکنەلۆژی و زانستیی ئەبوستراک و مرۆیی بەکار دەهێنن، بۆ بە کۆیلەکردنی مرۆڤ، تا هەموو شتێک بە ویستی وان بێ. چونکە ناودارترین زانکۆ و بلیمەتترین زانا و مامۆستا و پسپۆڕ ئەم دەزگایە بەکرێیان دەبن، ئەمەیان کردووە بە ڕۆبۆتێکی کۆیلە چۆنیان بوێ، واهەمان دەپێچینن و بە هاسانی بە درووشم و وتار و

ڕێکلامەکانیان هەڵدەخەڵەتێنن. هەر بۆ نموونە، لەم چەند ڕۆژەدا، مەکینەی ئەم دەزگا زەبەلاحە، کەی هەستی 8 ملیار کەسی بەلای کەسەک ڕاکێشاوە کە ملیاردێرێکی هیندییە و 100 ملیۆن دۆلاری بۆ ئاهەنگی زەماوەندی کوڕەکەی خەرج کردوە و ئەوەندە هەزار کەسەی لە چوار ئیقلیمی جیهان داوەت کردوە و ئەوەندە جۆرە خواردن و تەعاماتە ڕۆژانە درووست دەکات. لە کاتێکدا، لەم هیندوستانەدا، هەموو بەیانێک، وەک چۆن لای ئێمە زبڵکێش، زبڵ و خاشاک خڕدەکاتەوە، ئەوا مردووکێش، شەقام بە شەقام دەگەڕێی و لاشەی ئەو مردووانە کۆدەکاتەوە، کە شەو لە برسان و لەسەرمان و لەبەر نەساغی گیانیان لەدەست داوە، ئەوان لانەوازی ژن و پیاو و مندالن، بێکەس و بێجێ و ڕێن، لەسەر شۆستە و کەنار ڕێیان کەوتوون.
جا ئەم دەزگا زەبەلاحە، بە فریوودان و بە کۆیلەکردنی مرۆڤ، دەست بە هەموو فەن و فنوونێک دەبا و دەگاتە هەموو کون و قوژبنێکی ئەم جیهانە. ئاساییە سەر لە ئێوارە، گەنجێکی کورد نمایش بکا، کە بە دیار دوکانە سووتاوەکەی، لەسەری خۆی دەدا و دەڵێ،:”ماییەپووچ بووم، هیچم نەما، ئەو دووەم جارە دوکانەکانمان دەسووتێنرین.” بە ئێوارەی دواتر، ئەم دەزگایە، گەنجێکی دیکە نمایش دەکا، لە پێشەنگای نیودەوڵەتی لە تەنیشت ئۆتۆمبیلێکی مۆدیل 2024 ڕاوەستاوە و دەپرسێ:”ئەو بای چەندە؟” نووسینگەی فرۆشیاریش بە سەر لووتی دەڵێ:” 107″ – واتا 107 هەزار دۆلار. جا گەنجی دوکان سووتاویش، لە تیڤی ماڵەوە ئەوە دەبینێ. هەزاران کوڕ و کچی دەرچووی زانکۆکانیش، کە بێئیشن، لە دڵی خۆیان دەڵێن:”چۆن منیش، وەک ئەو گەنجە، ببمە خاوەن ئەم ئۆتۆمبیلە جوانە.”
تۆ سەیری ئەو تەرازووە ، داپەروەرییە بکە، کە سەرانی ئەو دەزگا زەبەلاحە نیشانی خەڵکی عەوام و سادەی دەدەن و نیشانەی خۆیان دەپێکن. پتر لە حەفتا ساڵ بوو هەندێ بە زۆرزانانە ڕێکلامیان بۆ ئاشتی و ئاسایش و خۆشگوزەرانی و مافی مرۆڤ لە وڵاتانی ڕۆژاوا دەکرد، کە ئەم وڵاتانە بەهەشتن و هەر ئەوان پارێزەری مرۆڤ و مرۆڤایەتن، بۆیە مامۆستاکانیشمان، لە سەرەتاییەوە هەر ئەوەیان لەبن گوێ دەخوێندین، کە ڕۆژهەڵاتیی بکوژ و شەڕانی و سەربەگێچەڵن، ڕۆژاواش مرۆڤدۆست و ئاقڵ و بیرمەندن؛ بەڵام شەڕی ڕووس و ئۆکراین، لەم دووساڵەدا، ئەو درەشخدارەی سپیکردەوە، ئەوەی ئەم دوو ولاتە ڕۆژاواییە بەناو شارستانییە، بەیکتریان کردووە، با بەدەواری شەڕی نەکردووە، نەک هەر بە کاریگەرترین و نوێترین چەک و تیفاق کەوتوونەتە گیانی یەکتری و وەک دەڵێن تەڕ و وشک، بەیەکەوە دەسووتێنن، بەڵکوو چەندان جارە، بە دەستبردن بۆ دووگمەی سووری چەکی ئەتۆمی گەف لەیەکتری دەکەن. سەلماندیان کە شارستانییەتیی

مۆدێرنە جگە لە وەهم هیچی دی نییە. ڕووسەکان بەو پەڕی شانازییەوە دەڵین تا ئێستا 165 جۆر چەکی نوێ و تازەبا بەتیان لە سوریا تاقیکردووەتەوە، واتا قوربانییەکان، کە هاوڵاتی ئەم وڵاتەن، تەنها نیشانەن و ڕۆح و خوێن و جەستەیان نییە.
تۆ سەیرکە، ئەم مەکینە زەبەلاحە، چۆن خەڵک چاوبەست دەکات و هەڵ دەخەڵ□ تێنێ کە هەواڵەکانی شەڕی غەززە دەگوازێتەوە، هەمیشە هەواڵی کۆژرانی دوو سەربازی ئیسرائیلی، پێش ئەو 120 قوربانییە فەڵەستینیی□یە کە لە هەمان کاتدا کوژراون. لەو ساتەی هەرچی دەزگای میدایی جیهانییە، تیشک دەخاتە سەر ئەو شەڕە، بە حەرفێک باسی شەڕە خوێناویی و ئابڕۆبەرەکەی سوودانییەکان ناکەن، کە پتر لە 17 هەزار قوربانی لێ کەوتووەتەوە و بە دەیان هەزار ژن لاقە کراون و کراون بە سەبایە و 3 ملیۆن هاوڵاتی دەربەدەر و ئاوارەن، لە وڵاتێکدا بۆخۆی وا دێ لە برسان بمرێ. خۆ ئەوەی تورکیا بە ڕۆژاوا و سقیلی ئ□و د□ق□ر□ دەیکا، مەگەر هەر جوو بە فەڵەستینییەکانی کردبێ، ئاوی خواردەنەوەوەی لێ بڕیوون، ئیستگەکانی کارەبای لێ سووتاندوون، سایلۆیەکانی گەنمی خاپوور کردووە و دارزەیتوونەکانی لەڕەگەوە هەڵکێشاوە و بە تاڵانی بردوویی□تی بۆ مەزراکانی خۆی لە ناوەوەی تورکیا و ڕۆژانە دەکوژی و دەبڕی و دەسووتینێ و کەس کەسیش ناڵی لەل. خۆ لەو ساتەی ژێرنووسی تیفی□کان هەواڵی کوژرانی هاووڵاتی کورد لە باشووردا نیشان دەدا، لە هەمان چرکەدا، دیمەنەکانی گشتوگوزارکردن لە تورکیا دەگوێزێتەوە و هانی خەڵک دەدات زوو بگەنە ئەو بەهەشتە و ڕێکڵام بۆ کاڵایەکانیان دەکات، کە بە پارەکەی ئەم هاووڵاتیانە بوونەتە قوربانی… .
ڕەنگبێ، هەبێ بڵێ، ئەو ئەرکی شارستانییەت نییە، کۆی دانیشتووانی ئەم جیهانە بەختەوەر بکات، لێ، من بە ئەرکی خۆمی دەزانم کە دژی ئەو□ب□م، ئەوان بە دوکەڵی ئەو نەت و گاز و خەڵوز و ماددە تیشکدەرانە، ژینگەمان پیس کەن. خۆ ئێمە جگە لەو ماڵەی زەوی، هیچ شوێنێکی دیکەمان نییە ڕووی تێکەن. ئەوان بە ناوی شارستانییەتەوە، سالانە لووتکەی پاراستنی ئاوو هەوا دەبەستن، بەڵام نویترین چەکی تیشکدەری ئەتوومیش لە ئۆکراین بەکار دەهێنن. جەنگەڵ و دارستانەکان دەبڕنەوە و هەورەکانی ئاسمان دەدزن و چ زبڵ و خاشاکە، لە داو و دەرمان خواردن بۆ وڵاتە هەژارەکانی هەناردە دەکەن.
شارستانییەتی مۆدێرنە، گەر نەشتوانێ ئەم حەشیمەتی جیهان بەختەوەر و ئاسوودە بکات، دەبێ کاربکا نەختێ لە زەرەر و زیانەکانی کەم کاتەوە، لە سایەی ئەو هەموو فابریقە و کۆمپانیای ئۆتۆمبیلە، لە هەر 23 چرکەیەک، لەم جیهانەدا، کەسێک دەبیتە قوربانی هاتووچۆ،

کەچی ئەوان هەر سامان قەڵاچن دەکەن.
شارستانییەتیی وەهم، وای لە خەیاڵدانی گەنجانی وڵاتە هەژار و پاشکەوتووەکان وێنا کردوە، کە وڵاتی وان بەهەشتە و 110 ملیۆن کەس دەربەدەر و ئاوارەی وڵاتان بووین، هەر ئەمساڵ نزیکەی 800 هەزار کەس لە ڕێی کۆچ و خۆ بەدەریادادان گیانیان سپاردووە بەو خەونەی بگەنە کەناری ئەو شارستانییە وەهمییە.
دەکرێ بە فڕۆکە بەسەر پاریس، مەدرید، ڤێنادا بفڕیت و لە دڵی خۆتدا بڵێی:"وای، کە وڵاتی جوان و دڵگیرن"، بەڵام گەر تێکەڵ بێ لەگەڵ دانیشتوان و ئاشنا بی بە کەلتووریان هەست دەکەیت، کە واقیعی ژیانحاڵ زۆر جیاوازە.
لە دەرگا دەدەن، دوو کیژۆڵەی ناسک و نازداری باج لە سەر سینگ، خۆیان وەک خێرخواز دەناسێنن و دوای دادانی وتارێکی درێژ دەربارەی گیانداران، داوت لێ دەکەن، گەر کۆمەک و ئابوونەیان پێببەخشی بۆ ڕزگارکردنی گوێدرێژەکانی ئەفریقیا، گۆیا زۆر برسی و بێخزمەتن.
تۆیش پێیان دەڵێی، کارەکەتان گیاندارد ۆستانەیە، بەڵام خۆ ئەوە لەسەر ڕێگا، دەیان لانەوازەی بێجێ و بێڕیتان دیت – ئەوان بەو کەسانە دەڕین هەملەس، خۆ ئەوان هاووڵاتی و هاوشاری خۆتتان، کۆمەک بۆ ئەوان کۆبکەینەوە لە جیاتی گوێدرێژەکانی ئەفریقیا، باشتر نییە؟" کیژەکان لێو لەهەڵدەقرچینن و دەڕۆن، ئەوان ڕێکخراوی خۆیان هەیە. چونکە ئەو دەزگا میدیا زەبەلاحە مێشکی ئەم کیژانەشیان شووشتۆتەوە.
لە سایەیی ئەم شارستانییە مۆدێرنەدا، لە ساڵی 1800ەوە تاوەکو ئیمڕۆ، نزیکەی 37 ملیۆن کەس لە جیهاندا لەبرسان مردوون. نزیکەی 700 ملیۆن ئینسان، دەستکەوتی ڕۆژانەیان لە 2 دۆلا کەمتر و ملیارێک و 300 ملیۆن کەس لە سەر هێڵی هەژاری مام ناوەندین. لە سەتا 9 دانیشتوانی جیهانیش لە ژێر هێلی هەژارین، نانی شەوانیان نییە بیخۆن.
ئیمڕۆ، شارستاناسان، ڕاستگۆیانە دەڵێن، ئەوانەی لە شارسانییەتی سەردەمی کشتوکاڵی و ڕاو و شکار ژیاون، گەلێک بەختەوەرتر بوون، لە ئێمەی شارسانییەتی مۆدێرنە. لە لای ئێمە، تەکنەلۆژیای سەردەم، هەرچی جوانیی سرووشت هەیە کووشتییەتی، کە مانگ دەبینێ؟ کی بە خۆرهەڵاتن دادەنیشێ؟ کە ئاشنایەتیمان لەگەڵ باڵندە و گیاندارە کێوییەکان؟ [illegible] زۆربەمان لی قڕ کردن و دارستان و بێشە و ماڵ و حاڵمان لی وێران کردن. ساڵانە شفرەی هەزاران فیل، لە پێناو عاجە بەقیمەتەکەی بە مشاری ئەلکتریکی دەبڕینەوە، بەڵام سەگێکی قاچ شکاو لە تیڤییەکاندا نمایش دەکەن، گۆیا دەیانەوێ تیماری بکەن.

سەردەمی مەدەرنە، کە هەرچی داب و نەریت و کەلتوورە، بە درووشمی ئازادی و ماف و مرۆڤدۆستی هۆیە پێشیل کردووە، هۆی سەرەکی گەورەترین دەردی سەردەمە کە ئەویش" فشار – سترێس" ە. کە ساڵانە هۆکاری خۆکووشتنی پتر لە 700 هەزار قوربانییە. ئیمڕۆ ڕێژەی مردن بە نەخۆشییەکانی دڵ لەسەدا 33 و بە شێرپەنجە لەسەدا 18 و بە نەخۆشییەکانی هەناسە لە سەدا 8 ە و کەرقەکەش وەک نرخی زێر، هەر لەهەڵکشان دایە.

شارستانییەتیی سەردەم، ئاماری ئالوودەبووانی ماددەی هۆشبەر بە نزیکەی 14 ملیۆن کەس دەخەمڵێنن کە چارەسەر وەردەگرن و 296 ملیۆنیش بەکاربەرن، بەڵام بەئاگان لەوەی کە بە گوێرەی داتاکانی فەرمی حکوومەتی عێراقی، لە سەدا 40 گەنجانی ئەم وڵاتە، لە کوڕ و کچ، ئالوودە بوون. بە نیوەژی نیوەڕۆیە لە شەقامەکانی تاران و تەورێز، ژن و پیاوو منداڵ، بانگ دەکەن:" دارە … دارە.. دارە… ." ئالوودەبوون بەم ژەهرە سپییە، لە جیهاندا بە ڕێژەی لەسەدا 40 زیادی کردووە، ئامارەکانی ڕێکخراوی تەندرووستی جیهانی وادەڵێن.

خۆ ئەگەر ئاوڕێک لە ڕۆژهەڵاتی ناوەند بدینەوە، ئەوا دیمەنەکان زۆر تاڵ و ناشیرین و تۆقێنەرن. بەکلامی شارستانییەتیی ڕۆژاوا، خەڵکی ئەم ناوچەیەیان خستووەتە گێژەنێک، مەگەر هەر گێژەنی ئەسکەندەر وابێ. هەژاری و نەخوێندەواری و نەخۆشی، بە شێوەیەک لەگەڵ شارستانییەتیی مەدەرنە ئاوێتە بووە، سەگ ساحێبی خۆی ناناسێتەوە. هەرچی دەزگای پەروەردە و تەندرووستی و داد و خزمەتگوزارییە داتەپێنراو و مرۆڤەکان، ئەوانەی هەبووشن، ڕۆژانە تەمەنای مەرگی خۆیان دەکەن، کە لە ماڵە دەرچوویت، دڵنیا نیت، کە جێنازەکەت لە پزیشکی دادوەری نادۆزنەوە و جارێکی دی ناگەڕێیتەوە ماڵەوە.

بۆ ئەمە وایە؟

وابزانم، هەنری کیسنجەر بوو، گوتی:"هەر کەسە دەست بەسەر خۆرهەڵاتی ناوەند دابگرێ، دەست بەسەر هەموو جیهاندا دادەگرێ"، بیل کلینتۆنیش بوو گوتی:'دەبێ خۆرهەڵات، ئەم سەدەیە، ئەمەریکی بێ." جا هەرچی شۆڕشەری ئەم جیهانەیە دەیهێنە سەر خاکی وڵاتانی خۆرهەڵات، لە پێناو بەردوام مانەوەیان لەم ناوچە نەفتاوییەدا. ئاشکرایە، خومەینی بە فڕۆکەی فەڕەنسا گەیەندرا تاران، قەزافی بە فڕۆکەی ناتۆ کوژرا، بەهاری عەرەبی دەزگای سی ئای ئەی و مەسادی لە پشت بوو، درووستکەر و پشتیوان و هاوپەیمانی داعش ئەو سی وڵاتە بوون، کە بە نوێژی نیوەڕۆ، بە فڕۆکە لە کەنەدا و ئوستوڕالیا و جەزائیر چەکدارەکانیان هاوردە دەکرد بە تورکیا و دوای مەشق و ڕاهێنان دەگوێزرانەوە بۆ نێو خاکی سوریا و عێراق.

بۆیە کەش وهەوی□□کیان لەو ناوچانە درووست کرد کە هەم خەڵکەک□ ه□□بدا چۆڵی بکات و هەم گرووپ و تاقمی چەکداری سەر بە خۆیان هەبێ، بۆ ڕۆژی پێویست.
ئێوە سەیری ئەم فلیمە بکەن: ناسای ئەمریکا دەزانێ ڕۆژی 175 □□ژی دێ گاشە بەردێکی سێ تۆنی لە ئاسمانەوە دەگاتە زەوی و لە فڵان ناوچە بە ئەرزی دەکەوێ، بەڵام نە ئەو و نە دەزگای هەوڵگریی میسر و ئیسرائیلیم نازانن و بێئاگان کە حەماس 500 کیلۆمەتر تونێلی لەژیر غەززە لێداوە – ئەم دوو دەزگا هەواڵگەرییە پڕ زانیاریترین دەزگای هەواڵگرین لە ناوچەکەدا. خۆ ئەگەر مێرووڵ□ 100 م□ترێک زەوی بکۆڵی بووایە دەیان کامێرا و زانای لەسەری کۆ دەبوونەوە، بەڵام 500 کم تۆنێلی غەززە، سڕڕ و لوغزە.
دەبێ، ئەو شتانە ڕووبدەن، لە پێناو در□□ژ□دان بەشارستانییەتی وەهم. ئاخر تا نەوەتەکانی سەدەی ڕابردوو دایکێک، جووتە گوارەی خۆی دەفرۆشت بۆ مامۆستای خسووسی تا کوڕەکەی نمرەی باش بێنێ، ئیستا هەمان دایک، دەڵێ، هەرچیم هەیە و نیمە فرۆشتوومە، 3 دەفتەرم هەیە، هەردوو کوڕەکەمی پێ دەنێرمە لەندەن.
چۆل بوونی د□ق□ر□کی وەکو پژدەر لە گەنج و مانەوەی هەزاران کچی قەیر لە ماڵەکانیان، بەبێ نەخشە و دەست نییە، کە لە پشت ئەم گۆڕانکاریانەن کە زۆرمان نایانبینین.
تۆ سەیری ئەو شانۆگەرییە بکە، لە ڕۆژهەلاتی کوردستاندا، دادە زارا لەسەر ئەوەی دوو منداڵ□ی فێرە نووسینی کوردی کردووە، دەخرێتە زیندانەوە، لە باشووریش، دوای 65 ساڵ خەبات و هەزارن هەزار قوبانی، ئەو ئەندام پەرلەمانەی بە دەنگێ ڕەش و ڕووتان گەیشتووەتە پۆستەکەی، واژوو کۆدەکاتەوەم تا بە یاسا لە پەرلەمان، زمانی ئینگلیزی ببێتە زمانی فەرمی پەروەردە و زمانی کوردی نیمچە لەغوو بکرێت. وەزاڕەتی پەروەردیس با بەتی زمانی کوردی لە ئەزموونەکانی قۆناگی 12 دەسڕیتەوە… هیج لەم ڕەفتارانە لە هەواوە و خۆڕسکانە هەڵنەتۆقیوون، بەڵکوو دەستیان لە پشت و بە خرواران دۆلاریان بۆ هەڵڕیژراوە.
لە زۆربەی وڵاتاندا، ئاستیی نەخوێندەواری نزم دەبێتەوە، بەڵام لە وڵاتێکی وەکو عێراق و سوریا ساڵ دوای ساڵ ئاستەکە بەرزدەبێتەوە، وڵاتێکی وەکو عێراق، لە سا□□ی ئەم شارسانییەدا، لە ڕیزی یەکەمەکانە لە پیس و پۆخڵی و تاونکارییدا، خاوەن 11 ملیۆن منداڵ□ی سەر شەقام و 6 ملیۆن بێوەژن و 4 ملیۆن تەلاقدراوە و ڕێژەی بێکاری هەر لێگەڕێ، لە دوو ساڵدا، 27 هەزار کەس، بە شاهید و بە ئیسپات، بوون بە خاوەنی بڕوانامەی ماستەر و دکتۆرای ساختە. تا ئەم دوایەش لەسەر پردەکانی بەغدا پاسەوان داندرا بوو، بۆ ڕیگریکردن لەو

دایکانەی منداڵەکانیان فڕێدەدەن نیو ڕووباری دجلە. ئەمانە لە کاتێکدا ڕوودەدەن، لە یەک ڕۆژدا فرۆشی نەوتی ئەم وڵاتە، نزیکەی 3 ملیۆن بەشکەیە، نرخی هەر بەشکەیەک نزیکەی 80 دۆلارەکە.
جومگەیەکی بایەخداری کۆمەڵ، کە شارستانییەتی مۆدێرنە، 300 ساڵێک دەبێ کاری لەسەر دەکات، سەندنەوەی ژنایەتییە لە ژن. هەم بە ئەوەی بیانکەن بە کەیلەی کارخانەکانیان و هەم بە ئەوەی زۆرترین چێژیی جەستەییان لێ وەرگرن. ئەمە بە درێژایی مێژووی شارسانییەت هەر وا بووە، بەڵام مۆدێرنە گەیاندییە ترۆپکی مەحوورم کردنی ئەم مرۆڤە لە هەستکردن بە مرۆڤ بوونی خۆی.
چۆن؟ جوانترین مەخلووق کە خوداوەند لەسەری ئەم ئەرزە درووستی کـردووە، ژنە. ژن گەلـێ جـوانترە لە ڤینـۆس و سـیوەیل و گەڵەک سەوزبەخشتر و خۆمخۆرترە لە هەرچی بوونەوەر هەیە. ژن، وەک دایک و وەک هاوسەر و وەک کچ و وەک خوشک، کۆڵەگەیەکی سەرەکی بونیاتی کۆمەڵە، دەرهەنانی یان شکاندنی ئەم کۆڵەگەیە، داتەپینی کۆمەڵە.
جـا هەرچـی فـەن و و فنـوون هەیە دەزگـا زەبەلاحەکەی میـدیای شارستانییەتیی مۆدێرنە، لە پێناو شکاندنی ئەم کۆڵەگەیە بەکاری هێناوە و تا ڕادەیەکی زۆریش، سەرکەوتووە. ئەمڕۆ، لە ڕۆژاوادا، تـاق و لەقێ خێـزان، وەک خێـزان بونیـاتی مـاوە و لە بەر یەک هەڵوەشاوەتەوە. شارسانییەتیی مۆدێرنە، دوو سەرە، لە یەک کاتید کاری کردووە، لە لایەک تا ژن هەست بە بێ کەسێتیی خۆی بکات، هەمیشە وابزانێ ئەو بووکەشووشەیە، دووەم، لە بەرچاوی پیاو، ژنی سووک کرد، بەوەی کە ژن جگە لە لەش چیژی سەکسی ناتوانی هیچ بە پیاو ببەخشێ.
لە کۆڵـانەی گەڕەکەکەمـان لە دوبلـن، لە 35 خێـزان، بە هەموویـان 7 منداڵیان هەیە، 12 خێزان یەک کەسییە، یان دوو پیرن سەریان پێکەوە نـاوە. ئەوان لە منـداڵ تۆراون، ئەوان لە پیـاو دوور دەکەنەوە و پیاوەکانیشیان فێرە سەرجەی گۆڕینەوەن. جا لە ڕێی فلیمی ڕووت و هەزاران مـاڵپەڕ و کەنـاڵی سەکسی، هەرچـی جـوانیی ژن هەیە لیـی سەندراوەتەوە. ژن هەرچەند جوان و خۆشنشیرین بێ، لە ناو پاس و شەمەندەفەر و بازاڕدا، زۆرەیەک هەستی پیاوەتی نابزوێنن، چونکە نـاتوانی جـوانییەک لەوانـدا بـدۆزیتەوە و سـەرنجت ڕاکێشـن، واتە جوانیی ژنیان لە بەر چاوی پیاو کووشتووە.
ئەم پەتایە، زۆر خراپتر، لە نەو کۆمەڵانی ڕۆژهەڵاتدا تەشەنەی کردووە. بەرزبوونەوەی ئاماری تەڵاقدان و لێکترازانی خێزانی، خۆ بەبە هە نییە. ئاکامەکانی ئەم دیاردەیەش گەلێک زۆرە، لەرە جەیان نابەتەوە باسی بکەین، دەنیام ئەستا، ئیوە کە ئەمە دەخوێنەوە، چەندان ڕووداو و سەربوردە و بەسەرهاتنان دیتەوە پێش چاو، کە لە ژینگەکەی خۆتان ڕوویداوە، بەڵام ناپرسن، هەکارەکەی چییە... ئەمڕۆ،

ژن، وەک کائینێکی شێتی لێهاتووە لە ڕۆژهەڵات، وەلێ بەدوای جوانیدا، بێخەبەرە لەوەی کە جوانیی حەقیقی شاراوەیە، لە دڵە، لە مێشکە، لە دەروونە، بەک هەر لە چاو و لووت و کۆڵمە. کارداشیان، درووستکراوەکی ئەم دەزگا زۆ بەلاحەیە، بە فریودانی هاوڕەگەزانی خۆی و بوونەوەرێکر دوورە لە واقیعی کۆمەڵگای رۆژهەلاتی.
جێگەی داخە، کە دوای 7 هەزار ساڵ لە داهێنان و دۆزینە و ئەفراندن، ئەقڵی مرۆق، شارستانییەتێک بەرهەم بێنێ، کە مرۆڤکوژ و ژینگە کۆژ و خۆکۆژ بێ.
شارستانییەتیی وەهەم، ئەم ڕۆژە پەرەی سەند و ئەمەی گەیاندە ئەم رۆژگارە کە ماددە بووە گەورەترین دەستکەوتوو و ئەخلاق مەحف بووە و نەما و ئایین بوو بە پەیژەی بەرژەوەندیی کەسی.
با بچمەوە لای پیاوە نەساغە سەروەیش ئەفڵاتوونییەکەی، لە نەرینگەیەکدا لە شاری دوبلن، لە هۆدەی چاوەڕوانیدا لە تەنیشتم دانیشتبوو، دوای گفتوگۆیەکی خۆش گوتی:

- من ئێستا هەر ئەوەندە هەست بە خۆشی و ئارامی و هێمنی دەکەم، کە لەگەڵ نەوەکنم دادەنیشم و یاری دەکەم، ئەوان منداڵن، جیهانەکەیان پاک و بێگەر و تایبەتە، دەنا هەموو شوێنێک لەم جیهانەدا نائارامە و پیاو هەمیشە لە ڕۆحی خۆی دەترسێ. ئەم شاتستانییە تەنها و تەنها وەهمە، نەکەی پێی هەڵخەڵەتێ.”

منیش چاوەکانم خستە سەریەک و نەنکم بیرهاتەوە، کە منداڵ بووم، حیکایەتی کوڕە کەچەڵەی بۆ دەگێرمەوە….
…. پاشا مرد و خەڵکیان لە مەیدانی ناوەندی شاری خرکردەوە، بازیان هەڵدا، باز لەسەر شانی کوڕە کەچەڵەی هەڵنیشت و کرا بە پاشا.
کوڕە کەچەل، کوورەچی حەمامە بوو، هەموو دەست و دەمووچاو و جلکوبەرگی خۆڵەزی ڕەش بوو، بردیانە حەمامە و پاکیان کردەوە و جوان پۆشیان کرد و لە کۆشکی پاشا لەسەر کورسیان دانا….
ئەم سەردەمە، سەردەمی شارستانییەتیی مۆدێرنە، چەند لەم حیکایەتەی نەنکم دەچێ، زۆر ئاساییە، قوتابییەکەی پۆلی سێی بنەڕەتەی، لەنکاوەا ببێتە مێر و پاشا و ئاغای وڵات، خۆشی نەزانی چۆن… ئەمە سەردەمی شارستانییەتیی وەهمە، هەموو شتێ تێیدا ڕوو دەدا.

فازیل شەوڕۆ
دوبلن